

ALEKSANDER NAUMOW
Kraków–Poznań

LITURGICZNY WIZERUNEK ARCYBISKUPA JOZAFATA (KUNCEWICZA) – WZORCE BIBLIJNE

Wkrótce po męczeńskiej śmierci unickiego połockiego arcybiskupa Jozafata (12 XI 1623 r.) władze Cerkwi unickiej w Rzeczypospolitej rozpoczęły w Rzymie starania kanonizacyjne. Metropolita Welamin Rutski poinformował papieża i Kongregację Propagandy Wiary o witebskich zajściach listami z 23 XII tegoż roku; list Rutskiego czytano w Kongregacji 30 IV roku następnego. Szczególną aktywnością odznaczał się połocki następca Kuncewicza, abp Antoni Sielawa, który w listach z grudnia 1626 r. informował papieża Urbana VIII i Kongregację o narastającym kulcie i prosił o pozwolenie wzniesienia ołtarza nad jego grobem, na co nie uzyskał zgody¹. W sierpniu 1628 r. metropolita Rutski znowu prosił o skrócenie procesu, ale sesje odbywały się niespiesznie – 6 XI 1629 i 5 III 1632 r. W korespondencji ukraińskich hierarchów obok właściwego określenia *servus Dei* pojawia się często *S. Martir*, *Martyr* czy *Pater noster Josaphat*².

Zrozumiałe więc, że w środowisku unickim, zwłaszcza połockim, nie czekano na oficjalną decyzję Rzymu i wkrótce po śmierci abpa Jozafata, a na pewno po synodzie w Kobryniu (6 IX 1626 r.) zaczęły powstawać teksty hymnograficzne ku czci męczennika, i to paralelnie w kilku ośrodkach, na co wskazuje ich duża niejednorodność³.

¹ G. H o f m a n n, *Ruthenica*, „Orientalia christiana”, 3(1925), z. 2, s. 182-191.

² A. G. W e ł y k y j, *S. Josaphat-Hieromartyr. Documenta Romana Beatificationis et Canonisationis*, vol. 1, Roma 1952, vol. II, Roma 1955; *Epistolae*, Roma 1956, s. 97-100, 103-105, 161-169 i in.

³ Całość problematyki dotyczącej oficjum własnego, z przytoczeniem dużego nie znanego dotąd materiału rękopiśmiennego, omawiam w książce *Wiara i historia. Z dziejów literatury cerkiewnosłowiańskiej na ziemiach polsko-litewskich* (Kraków 1996).

Liturgiczna cerkiewnosłowiańska tradycja rękopiśmienna umieszcza jego wspomnienie pod dwiema datami – 16 IX (i to jeszcze przed Synodem Zamojskim w 1720 r.) i 2 XI, co odpowiada faktycznej dacie śmierci, gdyż w XVII w. różnica między kalendarzem juliańskim i gregoriańskim wynosiła – tak jak za Grzegorza XIII – 10 dni. Przepisy liturgiczne Synodu Zamojskiego nakazały dla diecezji łuckiej i ostrogskiej obchodzenie tego święta w pierwszą niedzielę po 16 IX⁴.

Jak zwykle w tradycji bizantyńsko-słowiańskiej pierwsze powstały podstawowe hymny święta – troparion i kontakion. Poza tymi dwoma hymnami z czasem, ale też wkrótce po śmierci, opracowano rubrykę święta i zaczęły powstawać bardziej rozbudowane oficja. Mamy zatem w tradycji rękopiśmiennej propria pełne, złożone z kilkunastu *sticher* na *wieczerni* i *utreni*, w których kanony są ograniczone do *irmosów* i – czasami – *katawasij*, ale też takie z pełnymi kanonami. Poszczególne odpisy rękopiśmienne i częściowo z nimi związane oficja drukowane dość znacznie się od siebie różnią.

W oficjach wykorzystano duży materiał biblijny, zwłaszcza, że w różnych redakcjach stosowano różne elementy biblijne. W służbie cerkiewnej da się wyodrębnić dwie płaszczyzny funkcjonowania Biblii. Do pierwszej należą stychy, psalmy, czytania, czyli element biblijny wydzielony, zachowujący własną odrębność tekstową i kompozycyjną dzięki liturgicznym ramom i semantyce sytuacji odtwarzania. W drugiej płaszczyźnie element biblijny jest włączony w strukturę językowo i kompozycyjnie nadrzędną, stanowiąc tworzywo nowego utworu poetyckiego. To poetyckie przetwarzanie materii biblijnej nie ograniczało się wprawdzie do asocjacji z częściami wydzielonymi, bowiem twórca odwoływał się do całego zespołu tekstów towarzyszących i hymnograficznych tekstów wzorcowych, jednak właśnie te elementy biblijne, przeznaczone czy wybrane do danego oficjum, stanowią podstawę literackiego zasobu obrazowego.

Omówmy więc teraz biblijny materiał wydzielony z oficjów poświęconych połockiemu arcybiskupowi, a następnie zastanówmy się nad funkcjonowaniem powiązań poetyckich.

Pierwszy blok perykop biblijnych to czytania starotestamentowe na nie-sporach. Po *sticherach na Gospodi wozzwach* następują, poprzedzone *proki-*

⁴ Por. *Synodus provincialis Ruthenorum habita in Civitate Zamosciae Anno MDCCXX sanctissimo Domino nostro Benedicto PP XIII dicata*, Romae 1725, s. 120-121.

menem dnia, trzy czytania tzw. *paremii*. Są to typowe perykopy z nabożeństw ogólnych, stanowiące składankę wersetów Księgi Przysłów i Księgi Mądrości:

a). Prz X, 7. 6; III, 13-16; VIII, 6. 34-35. 4, 12-17. 5-9; oraz wg I, 23; XV, 4.

Mówi się w niej o tym, że pamięć sprawiedliwego jest chwalebna, nad jego głową jest błogosławieństwo Pańskie. Mądrość Boża daje radę, prawość, roztropność i męstwo, a miłuje tych, którzy ją miłują. Prostacy natomiast mają się starać o zrozumienie, a nierozumni nabierać rozsądku – Duch spłynie tylko na roztropnych.

b). Prz X, 31-32; XI, 2; X, 2; XI, 7. 19; XIII, 2. 9; XV, 2; XIV, 33; XXII, 12; XVII, 24; Mdr VI, 12-16; VII, 30; VIII, 2-4. 7. 9. 18. 21; IX, 1-5. 10-11. 14.

W tej perykopie podkreśla się, że usta sprawiedliwego wytaczają mądrość, a sprawiedliwość chroni od śmierci. Dlatego umiłowałem mądrość – ciągnie w pierwszej osobie profeta – i szukałem jej od młodości mojej i starałem się wziąć ją sobie za oblubienicę i stałem się jej miłośnikiem. Ustęp kończą fragmenty modlitwy o dar mądrości z Mdr IX, aby móc poznać wolę Bożą i wiedzieć, co jest przyjemne Bogu.

c). Prz XXIX, 2; Mdr IV, 1. 14; VI, 11. 17-18. 21-23; VII, 15. 21-22, 25-26. 29; X, 9-12; VII, 30; II, 1. 10-17. 18-22; XV, 1; XVI, 3; Prz III, 34.

Tu również podkreśla się znaczenie Mądrości jako źródła mądrości ludzkiej, jako czynnika kształtującego historię – ona dała sprawiedliwemu poznanie rzeczy świętych, zachowała od nieprzyjaciół i dała poznać, że nad wszystko mocniejsza jest pobożność, owo kluczowe dla całej ruskiej kultury *blagocestije* (Prz 10, 12). Dalej idzie przewrotna mowa grzeszników z rozdz. 2, którzy zasadzili się na sprawiedliwego, gdyż był im niepożyteczny i przeciwny ich dziełom, wypominając i rozgłaszając ich grzechy. Ale grzesznicy tak myśląc sami się oszukali, gdyż dusze święte otrzymują od Boga chwałę, a pyszni zostaną ukarani.

d). Mdr IV, 7-15.

Sprawiedliwy, choćby umarł przedwcześnie, w odpoczynku będzie – mówi ta perykopa – starości nie mierzy się latami, ale roztropnością i nieskalanym życiem. Zabraný został spośród grzeszników, wśród których żył, aby zło nie odmieniło umysłu jego. Dusza jego spodobała się Bogu i pospiesznie wywiódł go spośród nieprawości. A ludzie patrzyli i nie pojmowali, że łaska Boża i miłosierdzie jest ze świętymi Jego.

Warto zwrócić uwagę, że przepisy liturgiczne przewidują dla biskupa-męczennika następujące czytania: Iz 43, 9-14; Mdr 3, 1-9; i Mdr 5, 15-6, 3.

Drugim zespołem biblijnym są liczne wersety psalmowe, rozsiane w różnych miejscach oficjum. Stanowią one jeden z nośniejszych wyrazicieli idei święta. Wykorzystano następujące miejsca psalmowe (numeracja wg LXX i Biblii Wujkowej):

Ps 25, 5: Miałem w nienawiści zbór złośliwych (zgromadzenie złoczyńców), a z niepobożnymi nie zasięde;

Ps 25, 8: Panie, umiłowalem ochędóstwo domu Twego i miejsce mieszkania chwały Twojej;

Ps 33, 12: Pójdźcie sam synowie, słuchajcie mię, bojaźni Pańskiej naucze was;

Ps 36, 30: Usta sprawiedliwego będą rozmyślać mądrość, a język jego będzie mówił sąd;

Ps 39, 10: Opowiadałem sprawiedliwość w świętym kościele Twoim (w psalmie: wielkim);

Ps 39, 11: Sprawiedliwości Twojej nie skryłem w sercu moim, prawdę Twoją i zbawienie opowiadałem;

Ps 48, 2: Słuchajcie tego wszyscy narodowie, bierzcie w uszy, którzy mieszkacie na świecie;

Ps 48, 4: Usta moje będą mówiły mądrość, a rozmyślanie serca mego roztropność (cs *razum*);

Ps 56, 8 (=Ps 107, 2): Gotowe serce jego (psalm: moje), Boże, gotowe serce jego (moje);

Ps 65, 12: Przeszliśmy przez ogień i przez wodę, i wywiodłeś nas na ochłodę (cs *pokoj*);

Ps 74, 5: Mówilem nieprawym: nie czyńcie nieprawości, a występny: nie podnoście rogu;

Ps 79, 2: Który pasiesz Izrael(a), posłuchaj, który prowadzisz jako owcę Józefa⁵;

Ps 83, 5: Błogosławieni, którzy mieszkają w domu Twoim, Panie, na wieki wieków będą Cię chwalić;

Ps 91, 13: Sprawiedliwy jako palma rozkwitnie, jako drzewo cedrowe na Libanie rozmnoży się;

Ps 111, 6: W wiecznej pamiętce będzie sprawiedliwy, nie będzie się bał posłuchu złego (u Wujka: w. 7);

⁵ Jest to m.in. stych na alleluja z 1 stycznia (Obrzezanie Pańskie i św. Bazyli Wielki, patron bazylianów). Wydaje się, że na wybór tego stychu wpłynęło też podobieństwo brzmieniowe cerkiewnosłowiańskiego i łacińskiego imienia arcybiskupa i biblijnego patriarchy Józefa.

Ps 115, 6: Droga (cs *czestna*) przed oblicznością Pana śmierć świętych Jego (u Wujka 115, 15);

Ps 131, 9: Kapłani Twoi obloką się (Wujek: niech się obloką) w sprawiedliwość, a święci Twoi będą się weselić (Wujek: niechaj się weselą);

Trzeci zespół tekstów to czytanie z Listów Apostolskich. Kodeksy wskazują następujące perykopy:

– Hbr 4,14 – 5,10 – czytanie ogólne, przewidziane dla mszy św. o dwóch lub kilku biskupach-męczennikach, także w wariacie skróconym Hbr 5, 4-10;

– Hbr 8, 3-6 – czytanie wspólne dla pojedynczego biskupa;

– Hbr 13, 17-25 – czytanie wspólne dla biskupów;

– 1 Ptr 4, 12-5, 5 – czytanie czwartku 33. tygodnia po Pięćdziesiątnicy.

Znajdujemy je w sześciu wileńskich kodeksach rękopiśmiennych. W praktyce liturgicznej Wschodu raczej nie było wykorzystywane do oficjów własnych. Prawdopodobnie wybór jest związany z treścią perykopy, która mówi o cierpieniu, zbawieniu i niewiedzącym wieńcu chwały od Najwyższego Pasterza. Do niedawna liturgia rzymska wykorzystywała fragmenty powyższej lekcji wiele razy w roku⁶.

Wybrane miejsca z Listu do Hebrajczyków poświęcone są arcykapłańskiej posłudze Chrystusa i kapłanom z ludzi wziętym. Kapłan-człowiek ma składać za lud i za siebie dary i ofiary za grzechy, służąc obrazowi i cieniowi rzeczy niebieskich. On czuwa nad ludem, bowiem odpowiada za dusze powierzonych mu ludzi. Lekcja św. Piotra jest rozważaniem o cierpieniu jako uczestnictwie w Chrystusie. Ci, którzy cierpią według woli Bożej, niech polecają swe dusze Stworzycielowi. Są tam też napomnienia dla starszych i młodszych, dla pierwszych, by paśli i doglądali trzodę Bożą ochotnie i nie dla brzydkiego zysku, stając się z serca wzorem dla gminy, dla drugich zaś, by byli poddani pierwszym. Jedni i drudzy są wezwani do okazywania pokory, co zapewni im łaskę i niewiedzący wieniec chwały od Księcia Pasterzy.

Ostatnim biblijnym elementem wydzielonym są perykopy na jutrzni i na mszy św. Kodeksy określają następujące czytania:

⁶ Wiersze 1-17 są odmawiane jako lekcje brewiarzowe we wtorki dni krzyżowych, w. 13 stanowi *communio* mszy św. na uroczystość św. Pawła od Krzyża, ww. 13-14 – to *graduał* mszy św. ku czci św. Bonifacego i brewiarzowe *capitulum* w modlitwach ku czci założycieli zakonu serwitów, ww. 13-19 stanowią lekcję we mszy św. ku czci św. Marcina I papieża i męczennika, św. Wacława, Gerwazego i Protazego oraz Nereusza, Achillesa, Domicylli i Pankracji. Zob. *Listy katolickie. Wstęp*, przekład z oryginału, komentarz, oprac. F. Gryglewicz; *Pismo Święte Nowego Testamentu w 12 tomach*. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz, E. Dąbrowski, t. XI, Poznań 1959, s. 233-241.

- J 10, 1-16 lub J 10, 1-9 lub J 10, 9-16 lub J 10, 11-16;
- Łk 12, 32-40.

Ewangelia Janowa, przewidziana typikonem dla świąt biskupów, wprowadza znaną już ze Starego Testamentu topikę pasterza, stosowaną ochoczo do wszelkich przywódców – władców i biskupów. Pasterz wchodzi przez bramę, owce słuchają jego głosu i idą za nim. Inaczej złodziej czy zbójca – ten wdziera się skądinąd i owce uciekają od niego. Idealnym pasterzem jest Chrystus, wzór wszystkich biskupów. On duszę swoją, czyli życie daje za owce, i to nie tylko z tej owczarni, ale też za inne, które dopiero trzeba przyprowadzić, by słuchały głosu pasterza. Wiemy, jak dosłownie potraktował te słowa połocki arcybiskup. Inaczej najemnik czy zły pasterz (por. Za 11, 17) – jemu nie zależy na owcach, porzuca je na pastwę wilkom.

Perykopa z Ewangelii wg. św. Łukasza, będąca typowym czytaniem dla biskupa-męczennika, jest Chrystusowym apelem do „małej trzódki”, by się nie bała, by gromadziła tylko dobra trwałe i w gotowości oczekiwała na przyjście Pana, bowiem słudzy, których On zastanie czuwających, będą szczęśliwi.

Duża swoboda doboru psalmowych wersów, paremii i nawet lekcji Ewangelii podkreśla tekstową i funkcjonalną odrębność tych tekstów w stosunku do struktury hymnograficznej samego oficjum. Wynika stąd, że autor czy kopista operował większą ilością biblijnych asocjacji tekstowych. Dobór tekstów, zasadniczo regulowany przynależnością danego świętego do właściwej mu kategorii (typu), pozostawia jednak twórcom pewną swobodę, nadając wymiar duchowy już samej operacji wyboru⁷.

Inny aspekt – poetyckich powiązań tekstu służby z Biblią jest trudniejszy w badaniu. Często czytana (słuchana) Biblia w dużej swej części była znana na pamięć, niektóre jej elementy wchodziły w myślowe korelacje z tekstami i sytuacjami liturgicznymi, kojarząc się tylko ze swą liturgiczną funkcją. Przeto ogromną część sformułowań przejęto nie z Biblii, ale z jej liturgiczno-hymnograficznych parafraz. To, co nazywa się myśleniem biblijnym, należałoby raczej nazwać myśleniem liturgicznym, gdyż granica między tekstem Pisma św. a jego otoczeniem liturgicznym była w powszechnej świadomości niemal zatarta.

Poetyckie wykorzystywanie Biblii w oficjum występuje w postaci powiązań obligatoryjnych i powiązań nieobligatoryjnych. Do tych pierwszych nale-

⁷ Por. A. N a u m o w, *Biblia w strukturze utworów cerkiewnostońwianiskich*, Kraków 1983, s. 55-64.

ży zaliczyć związek poszczególnych pieśni (ód) kanonu jutrzni z kantykami biblijnymi, stanowiącymi myślowy i formalny szkielet kanonu oraz zależność środków wyrazu w danym utworze od literackiej „warstwy pośredniczącej”. Realizowana jest ona podczas stopniowego przechodzenia od idei głównej przez wybór obrazów idealnych i konkretnych wariantów obrazowo-plastycznych do zafiksowanych językowo-stylistycznych czy wyrazowo-pojęciowych form wypowiedzi, stanowiących pewien uzus wyrażania danej idei. Te obrazy i ich językowe kształty składają się na topikę główną. Już *troparion* i *kontakion* świętego wprowadzają podstawowe tematy Kuncewiczowskie – dobry pasterz, śmierć z ręki miłujących zwadę, życie wieczne w szczęśliwości rajskiej. W zasadzie prawie wszystkie motywy wywodzą się ze służby ogólnej dla właściwej Jozafatowi kategorii, czyli biskupa-męczennika, hieromartyra, *swiaszczennomuczenika*.

Podstawowym obrazem jest wizerunek kapłana-ofiary. Jak widzieliśmy, jest on budowany głównie na słowach św. Pawła Apostoła o Chrystusie jako najwyższym kapłanie i o doskonałości Jego wiekuiwej ofiary z własnej krwi (Hbr 9-10). Idealny kapłan oprócz składania ofiar w razie potrzeby ma złożyć w ofierze samego siebie. Dlatego Kuncewicz jest zarówno ofiarnikiem jak i żertwą, żertwą doskonałą, całopalną, czystą i wonną, namaszczonym kapłanem, składającym ofiarę ze Zbawiciela i z samego siebie; ofiara ta jest *blagowonna, wsczestna, dobra* i *tuczna*, a krew, która zboczyła jego szaty i przyozdobiła Cerkiew, woła do Pana Boga niczym krew Ablowa. Biskup-męczennik wszedł do przybytku świętego, do świątyni niebiańskiej i stanął przed Panem. Stąd blisko, odwzorowując obraz Chrystusa będącego jednocześnie Barankiem i Pasterzem, do drugiego konstytutywnego biblijnego elementu konstrukcji tej postaci. Bóg jest pasterzem Izraela, czasy mesjańskie nadejdą, kiedy Bóg, jako jedyny Pasterz, paść będzie całą swoją trzodę (Iz 40, 11). Chrystus jest naczelnikiem pasterzy i stanowi dla nich idealny wzór. Topos pasterza jako opiekuna trzody był stosowany zarówno w odniesieniu do władców świeckich jak i biskupów. W okresie potrydenckim obraz nabrał wyrazistości i nowego sensu w związku z rzymską interpretacją słów o „jednym pasterzu i jednym stadzie” w perspektywie unionistycznej⁸. W oficjum ku czci Jozafata motyw pasterza pojawia się kilkakrotnie – oddał bowiem za

⁸ Warto zwrócić uwagę na jedno miejsce w najbardziej rozpowszechnionym troparionie w tomie IV: Свѣтилникъ свѣтлый явился..., wzorowanym na hymnie ku czci św. męczennika Sadofa, gdzie głową biskupów, pasterzy, a więc i Kościoła, zgodnie ze wschodnią tradycją chrystologiczną i eklezjologiczną, jest nazwany sam Chrystus.

swoje i nie swoje owce duszę. Oczywiście samo użycie słowa pasterz implikuje obraz owiec, owczarni. Otóż owczarnia jest rozdzielona, część owiec nie chce słuchać głosu swojego pasterza, podnoszą one bunt i doprowadzają do jego śmierci. To do nich kierowano słowa psalmisty, by nie czyniły nieprawości i nie podnosiły rogu. Są to zatem owce w wilczych skórach, fałszywi prorocy, których łatwo rozpoznać z owoców ich (Mt 7, 15-16), a w rzeczy samej nie owce już, ale wilki. Przypisany im w jednym z hymnów epitet *derżawnyje* to zapewne odwołanie do Dz 20, 29, gdzie św. Paweł ostrzega przed wilkami ciężkimi, drapieżnymi, wskazuje jednak na potęgę przeciwnika, na jego moc i stwarzane przezeń zagrożenie. Jeśli nie chodzi tu o Moskwę, to takie użycie wskazywałoby na silną pozycję zdelegalizowanego prawosławia, na niepewny wciąż status unii. Myśl o Moskwie nasuwa natomiast inny epitet: *innoplemiennyje*, chyba że mowa tu o innym, np. protestanckim czy szwedzkim zagrożeniu.

Powiązania nieobligatoryjne pojawiają się jako topika towarzysząca, która wzbogaca i uatrakcyjnia pole semantyczne utworu, nie jest jednakże niezbędna dla odbioru utworu czy bohatera jako przedstawiciela danego typu. Przykładem takiego użycia może być obraz róży i różanego zapachu, pojawiający się w troparionie *Шипокъ исполнь благовонія...*⁹, na razie bez znalezionego wzorca bizantyńsko-słowiańskiego. Jest to obraz na Wschodzie zasadniczo nie wykorzystywany. Spotykamy go tylko w kilku użyciach maryjnych (np. 8 IX, 24 III) oraz w dalekiej asocjacji sapiencjalnej za Syr 24, 15 (13). Na Zachodzie symbol ten został rozpracowany starannie od św. Ambrożego poczynając. Czerwona róża jest więc m.in. symbolem męczeństwa, ale i miłości duchowej, zaś biała niewinności i czystości. Autor tego troparionu wykorzystuje oba znaczenia – arcybiskup jest białą różą przez cnoty, czerwoną przez męczeństwo. Dalej znajdujemy pewne podobieństwo do opisu arcykapłana Szymona, syna Oniasza, który, gdy wychodził z Domu Zasłony, wyglądał wspaniale, m.in. jak róża na wiosnę (Syr. 50, 5. 8). Jozafat wchodzi do Świętego świętych, składając w ofierze Bogu samego siebie. Przebywając z aniołami ma prosić Władcę, by darował Cerkwi jednomyślność.

Przy przechodzeniu od idei do konkretnej wypowiedzi literackiej świadomość średniowiecznego twórcy wykorzystuje całe pokłady nawarstwionej

⁹ „Róża pełna wonności, przez cnoty biała, przez wyczyn cierpienia czerwona, w Bogu rozumny Jozafacie, do Świętego świętych wszedłszy jako arcykapłan, siebie w ofierze Bogu złożyłeś. Przetę na niebiesiech z bezcielesnymi mieszkając, Władcę wszystkiego proś, by darował Cerkwi jednomyślność, a duszom naszym łaskę ogromną”.

tradycji. W warstwie ideologicznej obowiązywała zasada typizującego, upodabniającego skupiania oraz jednoczenia coraz to szerszego zespołu faktów jednostkowych, istniejących w czasie i przestrzeni, w typy istniejące już w wymiarze sakralnym, a sztuką rządziły te same prawa. Dlatego też w tekstach związanych z określonym świętem znajdujemy wiele kluczowych pojęć wyrażonych obrazami minimalnymi, pochodzącymi przeważnie z biblijnych części wydzielonych, ale aktywizujących całe ciągi asocjacyjne obrazów biblijno-liturgicznych, funkcjonujących poza tym w określonych związkach z doktryną (komentarze, wykładnie) i sztukami plastycznymi (ikony, freski, miniatury).

Oficjum ku czci arcybiskupa Jozafata jest we wszystkich swoich odmianach i redakcjach tradycyjnym utworem bizantyńsko-słowiańskiej hymnografii. Jedynym naruszeniem strukturalnym z punktu widzenia tradycji prawosławnej są drugie nieszpory. Postać arcybiskupa Jozafata, pierwszego męczennika Cerkwi unickiej, jest budowana na wzór setek postaci z oficjów wspólnych (*communes*) – tego najbardziej właściwego, ku czci biskupa-męczennika, ale także ku czci biskupa w ogóle, ku czci świętego mnicha, mnicha-męczennika, oraz tych, przeznaczonych dla dwóch lub kilku przedstawicieli każdej z tych kategorii świętych. Następnie wykorzystywano nabożeństwa własne innych przedstawicieli tej samej kategorii, zwłaszcza tych, którzy znajdują się na początku *minei* wrześniowej – pod 3 i pod 4 IX, wreszcie pisano hymny – nazwijmy je umownie – oryginalne, bazujące niemal całkowicie na materiale hymnografii bizantyńskiej. Jedynym *novum*, jakie zauważyliśmy, było zastosowanie obrazu białej i czerwonej róży; nie ma jednak pewności, czy to wpływ tradycji zachodniej, czy po prostu barokowy koncept twórcy. Wszystkie pozostałe obrazy bezpośrednio lub pośrednio nawiązują do Biblii i poprzez nią są łatwo czytelne i prawidłowo kojarzone.

Należy więc uznać autorów i kompilatorów służb ku czci połockiego arcybiskupa za wybitnych przedstawicieli hymnografii bizantyńsko-słowiańskiej, same zaś oficja za ważne osiągnięcie literatury cerkiewnosłowiańskiej na ziemiach Rzeczypospolitej w „ołowianym”, jak mówili współcześni, XVII wieku.

БИБЛЕЙСКИЕ ОСНОВЫ БОГОСЛУЖЕБНОГО ОБРАЗА АРХИЕП.
ИОСАФАТА (КУНЦЕВИЧА)

Р е з ю м е

Богослужбные тексты, созданные в среде русской униатской Церкви для прославления (16 сентября или же 2 ноября) полоцкого архиепископа Иосафата (уб. 12/2 ноября 1623 г. в Витебске), обычным для христианской культуры порядком сильно связаны со Священным Писанием.

В рукописных и печатных службах можно выделить два библейских пласта – 1. самостоятельные элементы богослужения (псалмы, прокимены, аллилуя и стихи к ним, ветхозаветные паримии, апостольские и евангельские чтения) и 2. библейские литературные средства, использованные при порождении новых текстов (модели, эталоны, мини-цитаты, подражания, стилизации и пр.)

В службах архиеп. Иосафату предписаны чтения не только той категории, к которой он принадлежит (священномученик), но и из других общих служб (святитель, святители, преподобный, мученик). В одной из редакций находим необычное для Востока апостольское чтение Послания ап. Петра, должно быть, под влиянием западного обряда.

Многочисленные топосы библейского происхождения в составе новых текстов разделяются на 1. в каком-то смысле обязательные (ожидаемые, предвидимые) и 2. необязательные (неожиданные). Из первых в докладе указаны такие как священник, жертва, пастырь, стадо, овцы, волки, из других – белая и красная роза.

Службы архиеп. Иосафату – это традиционные византийско-славянские последования, а заложен в них образ униатского первомученика вполне соответствует церковнославянской богослужбной и литературной практике.